

connexions

Noviolència, desobediència civil i imperi de la llei: una tensió necessària

vista prèvia >

Desobeir una llei pot ser democràtic? Creure en una causa justa i lluitar per fer-la realitat de forma democràtica pot ser delictiu? Trencar amb unes regles de joc injustes és immoral? Són preguntes del present però que ens interpel·len des de fa segles. Des de l'inici de la civilització. Sense el coratge de persones i moviments que van arriscar-se pel bé comú, la humanitat no hauria avançat ni conquerit drets i llibertats. Quan totes les portes es tanquen, la desobediència civil pot obrir-les.

Carla Vall

Advocada, assessora, i membre d'Irídia

@CarlaVall

Desobeir la norma és consolidar el dret

De manera constant al llarg de la història se'ns ha inculcat la idea que «l'obediència és una virtut i que la desobediència és un vici».¹ Són múltiples les maneres religioses, morals, culturals i econòmiques sobre les quals ha estat transmesa aquesta idea apostant per la reproducció de l'obediència a les normes i el conseqüent càstig legal i sanció social per als qui les trencaven. Insistia el sociòleg Erich Fromm (1900-1980) en la idea següent: «la història humana començà amb un acte de desobediència, i no és improbable que acabi per un acte d'obediència».

De fet, quan parlem de l'obediència a normes, hem de tenir en compte que aquesta no es limita a les normes d'imperatiu legal, sinó també a totes i cadascuna d'aquelles normes que es troben arrelades a una societat o grup que vinculen a tots els seus membres. Les normes socials o culturals són igualment poderoses i inclouen també sancions socials pel seu trencament. Potser aquesta visió

ens sobta però només cal recordar les normes atribuïdes a la interacció social com ara la manera de saludar-se entre coneguts o a desconeguts, les normes adreçades a homes i a dones segregades per gènere, segregades per edat, per classe social... Per exemple, el trencament d'una norma social bàsica arrelada com ara fer cua per esperar el seu torn d'atenció, rebrà una sanció social reprenent aquest incompliment.

Els individus ens trobem envoltats de normes que regeixen la nostra existència i manera de relacionar-nos i, alhora, fem que els nostres drets hi xoquin de manera constant. Així, es genera la necessitat d'establir mecanismes pel compliment de normes establertes per la societat.

Obeir el que ens indica el poder

Sense la voluntat de reproduir tesis complexes de teoria del dret, sí que és de rebut començar apuntant els fonaments de les normes, el dret i l'ordre social bàsic. L'obediència ha estat conceptualitzada com un símptoma de correcció que, fins i tot, ha provocat, tolerat i acompanyat l'alça-

ment de totalitarismes, ha promogut guerres, ha incentivat la sobreexplo- tació del planeta... amb la qual cosa es constata que la norma no és una virtut en si, però sí que pot ser-ho. La història jurídica i la normativa codificada, des del dret romà, s'ha fet, tot sovint, mitjançant el trencament d'algunes normes per considerar-les injustes o obsoletes, i per a consolidar-ne de noves que suplantarien les antigues. El curs d'aquesta història no és, però, lineal, sinó que més aviat ha funcionat en forma d'espiral que, al seu torn, gira sobre si mateixa; gaudint de moments normatius i interpretatius àlgids i patint retrocessos sobre el seu avenç inevitable.

L'obediència ve donada per un consentiment inicial que la ciutadania ha ofert a la norma, dotant-la de legitimitat i, per tant, omplint-la de contingut.² Altrament, quan la norma es buida de legitimitat aquesta esdevé dèbil, ja que en minva el desplegament per absència del seu exercici, depenent el seu compliment de l'execució per part de l'administració sobre la ciutadania. Aquest

² MORENO, «Els efectes del contracte social segons Rousseau».

¹ FROMM, *Sobre la desobediència*.

L'obediència ve donada per un consentiment inicial que la ciutadania ha ofert a la norma, dotant-la de legitimitat i, per tant, omplint-la de contingut

fet qüestiona directament com la ciutadania se sent interpel·lada al seu compliment, podent arribar a considerar-la quelcom aliè a ella. Precisament, és el que recull la gestació del pacte o contracte social, a partir de l'ideari de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), que el conceptualitza com aquell acord que hipotèticament s'hauria realitzat en una comunitat per establir una relació entre drets i deures de l'estat amb la seva ciutadania. Sota aquesta premissa, cada membre del grup estaria d'acord amb el pacte per voluntat pròpia, de manera que quedaria reflectida en la norma.

Aquesta concepció ha estat àmpliament confrontada per la necessitat de la renúncia parcial de les voluntats individuals. Sense anar més lluny, seguint la teoria de l'Estat absolut de Thomas Hobbes (1588-1679), en el seu ja famós *Leviatan* (1651), la necessitat d'un sobirà que acumula totes les potestats, sense separació de poders, requereix l'abandonament de la llibertat individual per establir el contracte social regit per un rei absolut. Malgrat aquesta concepció total del poder a mans d'un únic «sobirà», Hobbes tro-

bava legítima la desobediència sota alguns casos: «Si el sobirà ordena a un home —encara que justament condemnat— que es mati, es fereixi o es mutili, o que no es resisteixi als qui l'assalten, o s'abstingui de fer servir menjar, aire, medicina o qualsevol altra cosa sense la qual no pogués viure, aquest home és lliure per a desobeir».³ El que no poden fer els individus és provar una reforma o trencament de l'actual pacte social per a substituir-lo per un de nou, encara que sigui forjat en favor dels déus. Per tant, en el pensament de Hobbes, es permet el trencament de la norma i la seva desobediència a nivell individual però se'n veta el nivell comunitari ja que implica un canvi de paradigma.

Per això mateix, tant una constitució, com un codi penal o qualsevol altra norma, es veurien dotades de força, ja no només legal, sinó social per al seu compliment donada l'altra font de legitimitat des de la qual emanarien. Aquest fet es degrada amb el transcurs del temps, quan no hi ha una interacció entre la ciutadania i el poder legislatiu per fer emanar

normes que incloguin les voluntats diverses. Així, per Hannah Arendt (1906-1975),⁴ l'obediència seria un suport condicionat en el qual la ciutadania atorgaria el seu consentiment per al compliment de les normes; així, el poder de les institucions seria una continuació d'aquest consentiment originat per l'existència de les Lleis.

Aquesta visió enllaça directament amb els conceptes de poder i el seu exercici, la fortalesa dels individus que conformen la societat, així com amb la idea d'autoritat, limitada per la força i que, alhora usa aquesta força. Poder, fortalesa, autoritat i força es troben en interacció constant, de manera que a major fortalesa de les persones, més gran pot ser el poder democràtic de la societat ja que es distribueix entre la ciutadania. Alhora, per l'autoritat, l'ús de la força significa també un desplegament del seu poder. Com més poder albergui, menys força haurà d'emprar per tal d'exercir el seu poder i pel contrari, més violència haurà de desplegar contra els

3 HOBBS, *Leviatan*.

4 ARENDT, *Sobre la violència*, per un anàlisi del domini de la llei i del poder.

Poder, força, autoritat i força es troben en interacció constant, de manera que, a major força de les persones, més gran pot ser el poder democràtic de la societat, ja que es distribueix entre la ciutadania

individus per mantenir el control. Seguint amb Arendt: «La superioritat del govern sempre ha estat absoluta en un conflicte de violència contra violència; però aquesta superioritat només perdura mentre l'estructura de govern roman intacta, és a dir, mentre les ordres són obeïdes i l'exèrcit i la policia estan disposats a emprar les seves armes. Si aquest ja no és el seu cas, la situació canvia sobtadament. No només no es pot sufocar la rebel·lió, sinó que les armes canvien de mans».⁵

Obeir el que ens indica la moral

Es parteix de la idea que l'obediència sembla molt més concreta i de fàcil seguiment atès que l'existència de la norma la fa evident. Però, en realitat, passa el mateix amb la desobediència, ja que el seu compliment depèn d'una norma moral que s'imposa per sobre del Dret. La dificultat que entronya és que l'exercici de raonament esdevé complex perquè cal interpellar la consciència de l'individu per tal que tingui en compte què suposa el seu compliment o la seva desobedi-

ència, tant a nivell individual com a nivell col·lectiu.

Ahora, l'obediència comporta el sentiment de seguretat immediata, encara que, a la llarga, pot traslladar l'individu a situacions difícils i angiosants per la perversió de la norma, sent llavors encara més difícil el seu trencament. Deia Rosa Parks (1913-2005) que «Com més cedíem, pitjor ens tractaven», fent palès que cedir la direcció social en exclusiva a la norma jurídica comportava un trencament cada cop més evident amb la idea de justícia, abocant la població a una situació més greuosa, amb pitjors conseqüències legals en cas d'incompliment, a causa de la retallada de drets.

Un dels primers exemples culturals d'aquest fet, al món occidental, arriba als nostres dies a través de la tragèdia de Sòfocles (496-406 aC), *Antígona*.⁶ D'acord amb les lleis imposades per Creont, governador de Tebes, davant la mort de dos dels germans d'Antígona, un serà enterrat d'acord amb els ritus i un altre serà tingut per traïdor: el traïdor no pot ser

enterrat i ha de ser menjat per voltors i gossos, sense poder descansar en pau. Antígona comet un delictes piados i decideix desobeir les normes de la ciutat, enterrant el seu germà díscol d'acord amb els lleis divines, malgrat no ser-ne mereixedor legalment. Per això mateix, Antígona és condemnada. El plantejament de Sòfocles seria la possibilitat que les lleis dels déus —la llei moral— entrin en conflicte amb les de la civilitat —la llei civil—, cas en el qual l'aplicació de la llei civil suposa vulnerar les lleis de la creença espiritual, sent impossible el compliment de totes dues.

De manera similar actua el personatge de Lisístrata a l'obra homònima d'Aristòfanes (446-386 aC) que executà la primera vaga de la història, tot privant de sexe les seves parelles per acabar amb la guerra.⁷ Són múltiples els exemples que enfilen la història des de l'Antiga Grècia fins als nostres dies, passant pel moviment pro-drets civils i polítics dels afroamericans, les campanyes contra la guerra de Vietnam als EUA, o la lluita dels independentistes indis contra l'Imperi Britànic, entre d'altres.

5 ARENDT, *Sobre la violència*.

6 SÒFOCLES, *Tragèdies*, vol. I.

7 ARISTÒFANES, *Lisístrata*.

El compliment de la llei de manera acrítica per part de la ciutadania i el seguiment a tota directriu emanada per l'autoritat, sense filtratge, limiten la capacitat de reacció conscient, i per tant de desobediència, quan les lleis són injustes

Des de Thoreau fins als nostres dies

La figura de l'americà Henry David Thoreau (1817-1862) marca un abans i un després en la cultura de la desobediència civil. El 1849 Thoreau va escriure una breu obra, titulada *La desobediència civil*,⁸ en la qual desenvolupava la idea d'oposar-se de manera justa i legítima a la guerra mitjançant la negativa a pagar impostos per així no finançar les despeses militars ocasionades per la guerra entre els EUA i Mèxic.

L'autor partia de la premissa que existeixen lleis injustes: «hem d'estar contents de complir-les, treballar per esmenar-les, i obeir-les fins que ho haguem aconseguit, o hem d'incomplir-les des del principi?».

Thoreau feia un exercici pràcticament visual de situar a qualsevol ciutadà davant la disjuntiva entre el Dret i la idea de Justícia o Bé, entre el Dret i la Moral, que condueix de manera inevitable a la necessitat de trencar amb la norma o confrontar-se amb ella.

8 THOREAU, *La desobediència civil*.

Quan l'autor es plantava davant la immensitat de canviar una norma i la impressió que es tracta de quelcom impossible, ell mateix s'adona que ha de destruir l'abstracció perquè del contrari, la Llei i l'estat es vertebren com un immens Goliat indestructible, fent que el David inútilment ataquí per un cantó i un altre sense poder concretar res. Per això cal iniciar accions concretes aterrades a la praxi que permetin que cadascú, des del seu espai, pugui actuar. En paraules seves «perquè el que importa no és com de petit pugui ser el començament: el que es fa una vegada bé, es fa per sempre». Però segurament el que marcava la diferència amb tesis anteriors o, com a mínim, ho explicitava, era el fet d'assumir el càstig reprovant no les conseqüències, sinó la norma. Allò que estava malament no era la seva acció, sinó que la seva acció fos considerada un delictes que culminava en la presó.

«Sota un govern que empresona algú injustament, el lloc que ha d'ocupar un home just és també la presó. Avui el lloc apropiat, l'únic lloc que Massachusetts ofereix als seus esperits més lliures i menys submissos, són les seves presons: se'ls em-

presona i se'ls aparta de l'Estat per acció d'aquest, de la mateixa manera que ells ho havien fet ja pels seus propis principis. Aquí és on l'esclau negre fugitiu, el presoner mexicà en llibertat condicional i l'indi que ve a intercedir pels danys infringits a la seva raça haurien de trobar-se: en aquest lloc separat, però més lliure i honorable, on l'Estat situa els que no estan amb ell, sinó en la seva contra, on l'home lliure pot romandre amb honor».

El curs de la història avança amb la concatenació d'actes de desobediència d'homes i dones, que ens han dut fins on som. El dret a vot femení, les jornades de vuit hores laborals, la sanitat pública i universal, el transport públic als barris, i un llarg etcètera són la cristallització del que en cert moment de la història van ser atacs contra determinades normes, amb la voluntat de substituir-les per d'altres.

El compliment de la llei de manera acrítica per part de la ciutadania i el seguiment a tota directriu emanada per l'autoritat, sense filtratge, limiten la capacitat de reacció conscient, i per tant de desobediència, quan les lleis són injustes.

La desobediència civil implica assumir els riscos de les pròpies decisions, i no actuar sense por sinó amb coratge. El coratge és més útil: significa no eliminar la por sinó assumir-la i malgrat això, tirar endavant allò que hem decidit fer

La desobediència va lligada també a la pèrdua de la por a la llibertat, i a acceptar la possibilitat d'errar per les decisions preses per un mateix quan aquestes són contràries a la norma social i legal en la qual es desenvolupa el subjecte. Significa assumir els riscos de les pròpies decisions, i no actuar sense por sinó amb coratge. El coratge és més útil: significa no eliminar la por, sinó assumir-la i malgrat això, tirar endavant allò que hem decidit fer.

La noviolència i la desobediència civil

Tot i que habitualment han anat de la mà, en termes conceptuals «noviolència» i «desobediència civil» no són exactament sinònims. Existeixen casos històrics de campanyes de desobediència civil que han anat acompanyades, en major o menor mesura, de certes tàctiques que difícilment es poden qualificar de «noviolentes». L'exemple més proper sobre aquest fet és l'edulcoració de la lluita de les sufragistes a països com Regne Unit o els EUA, limitant-la al record de les manifestacions del dret a vot; en realitat, tal com bé expliquen en

el seu article Núria Alcaraz i Mònica Pujades:⁹ «The Women's Social and Political Union (WSPU) [Unió Social i Política de Dones] va basar la seva acció en la desobediència civil amb l'objectiu d'aconseguir el màxim ressò mediàtic. Les dones del WSPU van traslladar el debat del Parlament al carrer i es van fer visibles en tots els àmbits de la vida mitjançant accions de tot tipus».

Algunes de les cares més recordades d'aquest moviment foren les germanes Emmeline Pankhurst (1858-1928) i Mary Jane Clarke (1862-1910) —qui morí a la presó— que, malgrat les llums i ombres del seu lideratge i la importància de reivindicar les multituds de dones anònimes que van participar del sufragisme, eren el motor del moviment o, si més no, l'oli necessari per fer-lo arrencar. Així doncs, des d'aleshores fins a la consecució del sufragi i especialment del 1909 al 1913, milers de dones de totes les posicions socials recolliren signatures, feren mítings al mig del carrer, organitzaren marxes, desafiaren la

⁹ ALCARAZ, «El sufragisme, més que la lluita pel dret al vot femení».

justícia amb accions de desobediència pacífica, crearen objectes de màrqueting per a tots els gustos —xapes, barrets, calendaris...—, en definitiva, sortiren de l'espai privat i entraren a l'espai públic per arribar a tots els titulars de les ràdios i els diaris, a totes les llars, a tots els centres de treball i a tots els racons on podien influir.

Algun dels esdeveniments més memorables fou la marxa del 21 de juny de 1908 al Hyde Park, recordada com a «Women Sunday», que va aplegar unes 500.000 dones a Londres. També cal destacar els múltiples empresonaments, les vagues de fam iniciades per Marion Wallace-Dunlop (1864-1942) o la mort d'Emily Davison (1872-1913) atropellada per un cavall en col·locar una pancarta durant la competició del Derby d'Epsom. Tot aquest moviment va permetre la creació d'identitat col·lectiva que es visualitzava en les pràctiques del sufragisme —els vestits característics de les marxes sufragistes, les pràctiques d'acció col·lectiva a l'espai públic...— i que inspiraria no només les altres lluites feministes, sinó les maneres de fer de tots els moviments socials moderns.

A dia d'avui, encara més que en el passat, la desobediència civil sol anar de la mà de tàctiques noviolentes

Quan Alcaraz i Pujades parlen d'accions «de tot tipus» s'estan referint, també, a les accions directes que realitzaven les militants del moviment contra tot allò que suposés un impediment per la conquesta dels seus drets. Sota la imatge icònica d'aquestes senyores de blanc hi havia accions incendiàries, com ara el llançament de pedres i altres atacs contra objectes o edificis que concentraven el poder. Les sufragistes foren detingudes i empresonades, no només pels atacs «violents» sinó també pels que s'emmarcaven estrictament dins del que es considera la noviolència. Tan alt arribà a ser el nombre de represaliades que, com a reconeixement grupal pel sacrifici personal davant la repressió, es varen crear unes medalles a mode d'insígnies que servien com a reconeixement davant la societat i s'atorgaven a cada detenció.¹⁰ D'aquesta manera, el reconeixement dins del grup es mantingué per qualsevol de les vies escollides, considerant-se altament legítim.

10 El lector pot trobar informació fidedigna abundant, alhora que diversa en la lluita pel dret al sufragi i els drets de les dones. De manera recent s'il·lustra, per exemple, en una pel·lícula ja mítica, *Suffragette* (2015).

La dicotomia entre ambdues opcions desobedients, l'estrictament no-violenta i la que no encaixa del tot en aquesta qualificació, no és única en la història, sinó que apareix en múltiples ocasions com seria el cas de dos grans posicionaments del moviment pels drets civils i polítics dels afroamericans, encapçalats per dues grans figures: Malcolm X (1925-1965) i Martin Luther King (1929-1968). Si bé cap dels dos advocava per la violència com a instrument de campanya, Malcolm X la justificava com a instrument d'autodefensa, mentre que Luther King advocava per un enfocament estrictament noviolent. Tanmateix, a dia d'avui la desobediència civil, encara més que en el passat, sol anar de la mà de tàctiques noviolentes. Entre d'altres coses, perquè en l'actualitat es troba amb la necessitat de cercar un compromís ètic amb la societat en la qual vol operar, atès que tal com indica Steven Pinker (1954) ens trobem en un dels moments més pacífics de la història, per la qual cosa el declivi de la violència i el valor de les vides de la resta d'éssers humans cada cop importen més.¹¹

11 PINKER, *Los ángeles que llevamos dentro*.

Malgrat això, cal no confondre la noviolència amb la no vulneració o no afectació de drets de tercers, atès que aquesta postura parteix d'una concepció idealista, sense tenir la possibilitat d'aterrar en la praxi. Precisament perquè tal com apunta el filòsof Giovanni Cosi (1951) «no pot existir una interpretació legal socialment acceptada dels principis de justícia que els ciutadans estiguin moralment obligats a acceptar. L'únic intèrpret autèntic és el ciutadà a la llum de la seva consciència».¹²

La desobediència necessita norma

Paradoxalment, existeix una relació de dependència entre el Dret i la desobediència. La concepció del Dret com una norma viva que en cert moment ha cristal·litzat per plasmar el pacte social porta implícita la idea que cal que el Dret evolucioni, per assegurar que es mantingui viu i no esdevingui un compendi de normes caduques. Com diria Julio Cortázar (1914-1984) seria una dialèctica d'imant i llima, atac i defensa, pilota i paret.

12 COSI, *Saggio sulla disobbedienza civile*.

El desobedient no només no busca amagar l'acció realitzada, sinó que la publicita i la reivindica, sent per ell un motiu d'orgull ja que obeeix a una causa justa

Convido de nou al lector a visualitzar, mentalment, una seqüència que pot ajudar a entendre com funciona l'acció de la desobediència davant el Dret. Imagini's escalant una muntanya en la qual l'adaptació social, la conquesta de nous drets i la gesta són el cim. Mentre puja se sent segur ancorat a un estadi qualsevol de la muntanya, mentre ja ha deixat enrere el que fins llavors considerava un estadi natural de les coses. Tot allò es dona per superat i l'única visió és la de seguir ascendint. Mentre es troba en aquesta cursa vers el cim, hom ha de deslligar les amarres per tal de poder seguir amunt. Aquest és el precís instant d'impàs, inseguretats i incertesa de la desobediència. Un pas estrictament necessari per arribar més amunt però que suposa l'assumpció d'uns riscos, la confrontació de la seva capacitat contra les lleis de la gravetat i les dificultats diverses del camí. Malgrat això, havent-se deslligat i havent pres la decisió d'ascendir, es genera la possibilitat de posar el peu més a prop de l'objectiu desitjat i d'acostar-se a la gesta. Sense aquest pas difícilment seria possible arribar al cim, ja que qualsevol altra alternativa per arribar-hi sembla més obtusa, o fins i tot una excusa per a l'immobilisme.

La norma necessita la desobediència

Les finalitats retributives i preventives del dret es troben en escac amb la interacció de la desobediència civil. El desobedient no només no busca amagar l'acció realitzada, sinó que la publicita i la reivindica, sent per ell un motiu d'orgull ja que obeeix a una causa justa. D'alguna manera el desobedient es mou per finalitats ètiques o causes justes, entenent que ha trencat amb la norma jurídica però no amb la justícia. El desobedient és una persona que creu fermament en la idea de justícia i, per tant, és un gran complidor de la norma, en aquest cas, moral.

El desobedient està responent al que els juristes anomenem ànima o esperit de la llei, que pot arribar a contraposar-se bé al propi cos de la norma donada la seva interpretació literal, bé a una interpretació que ha generat inseguretats jurídica entre la ciutadania —per ser imprevisible.

La persona que desobeeix, lluny de rebutjar el principi de legalitat, se sent altament preocupada pel seu compliment, però es mostra contrària a l'obediència acrítica a la llei. Difereix

d'altres trencaments normatius com ara la concepció clàssica del delictes, ja que la persona desobedient n'assumeix el fet i les seves conseqüències, i aborda el conflicte del trencament normatiu des de l'assenyalament de la necessitat de realitzar l'acció, o bé rebutjant la idea que l'acció realitzada sigui o hagi de ser delictes.

La desobediència civil com a acte dins del sistema democràtic

Una de les grans expertes en filosofia del dret i, en concret, sobre desobediència civil a la península, és la doctora María José Falcón y Tella: «Encara que la desobediència civil, com a infracció de normes jurídiques sigui un acte de confrontació respecte al sistema jurídic i polític existent, és possible apreciar en ella també cert grau de consens, ja que la desobediència civil suposa, segons la majoria de la doctrina l'acceptació voluntària de les sancions imposades al desobedient com a conseqüència dels seus actes, té caràcter d'últim recurs, només practicable un cop intentades la resta de vies possi-

La desobediència civil esdevé una via per quan se n'han esgotat d'altres per garantir que l'Estat no només sigui de Dret, sinó també democràtic i social

bles, i ha de ser al seu torn, excepcional i responsable, organitzada i deliberada». ¹³

I afegeix: «Totes aquestes notes característiques configuren la desobediència civil com un acte dins del sistema democràtic, front a d'altres figures, com la desobediència criminal, la revolució o el terrorisme, que se situen al marge del sistema». ¹⁴

Falcón no es queda aquí i malgrat ser jurista, entén que d'acord amb el psicòleg social Stanley Milgram (1933-1984), no només la desobediència hauria estat necessària per frenar l'auge del nazisme a Alemanya, sinó que les estructures socials que faciliten l'auge dels autoritarismes continuen presents avui en dia a diverses societats i que, per tant, la llibertat de pensament implícita en la desobediència civil és saludable democràticament i útil per a la conservació de l'esperit de les lleis.

La mateixa autora conclou que els jutges, de qualsevol lloc i època, quan es trobin davant d'un cas

¹³ FALCÓN, *La desobediència civil*.

¹⁴ Ídem

de desobediència civil haurien de penar-lo amb una sanció merament simbòlica. Falcón es pregunta: per què caldria intimidar els futurs desobedients civils si la seva tasca és més constructiva que destructiva? L'autora constata, així, que la finalitat de la desobediència civil serveix més al Dret, i a la societat en el seu conjunt, que no els perjudica.

Conclusions

A mode de conclusió, es pot observar que sense la legitimitat reconeguda per la ciutadania, el Dret deixa d'exercir-se com una potestat derivada del poder atorgat prèviament per la població —*potestas*—, per convertir-se en un exercici d'autoritat —*auctoritas*. Així doncs, la desobediència civil esdevé una via per quan se n'han esgotat d'altres per garantir que l'Estat no només sigui de Dret, sinó també democràtic i social.

El Dret, quan viu, necessita agents transformadors que, de manera activa, el facin evolucionar i li donin forma i perspectives de futur, i que reflecteixin així mateix la societat sobre la qual el Dret mira d'imparar.

La desobediència lleva l'ancora del Dret i el mou fins a l'actualitat del moment, cristal·litzant-lo en un Dret millorat. Més endavant, algú altre el remourà i el durà a un altre estadi. Fer avançar la democràcia és una tasca àrdua, desgastant i amb conseqüències feridores. Com deia Rosa Parks: «Amb els anys he après que quan una pren una decisió, la por disminueix; saber el que cal fer fa que la por desaparegui». ■

■ Bibliografia

ALCARAZ, Núria; PUJADAS, Mònica. «El sufragisme, més que la lluita pel dret al vot femení» [En línia]. A *Ab Origine*, Disponible a: <www.aboriginemag.com>.

ARENDT, Hannah. *Sobre la violència*. Barcelona: Angle editorial, 2011.

ARISTÒFANES. *Lisístrata*. Barcelona: La Magrana, 2012.

COSÌ, Giovanni. *Saggio sulla disobbedienza civile. Storia e critica del dissenso in democrazia*. Milà: Giuffrè, 1984.

FALCÓN Y TELLA, María José. *La desobediencia civil*. Barcelona: Marcial Pons, 2000.

FROMM, Eric. *Sobre la desobediencia*. Barcelona: Paidós, 2011.

HOBBES, Thomas. *Leviatán*. Buenos Aires: Losada, 2003.

MORENO, Vicente. «Els efectes del contracte social segons Rousseau» [En línia]. A *Sàpiens*, juny de 2010. Disponible a: <www.blogs.sapiens.cat>.

PINKER, Steven. *Los ángeles que llevamos dentro. El declive de la violencia y sus implicaciones*. Barcelona: Paidós, 2012.

SÒFOCLES. *Tragèdies, vol. I: Les dones de Traquis*. Antígona. Barcelona: Col·lecció Bernat Metge, 1951.

THOREAU, Henry David. *La desobediència civil*. Cànoves i Samalús: Proteus, 2012.